

XURSHID DO‘STMUHAMMAD HIKOYALARIDA QAHRAMONLAR RUHIYATI TASVIRI

Bo‘riyeva Zarinabonu Soliboy qizi,

Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti

2-kurs magistranti

zarinaboriyeva00@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy o‘zbek adabiyotining yetuk namoyandalaridan biri bo‘lgan Xurshid Do‘stmuhammad hikoyalarida qahramonlar ruhiyati va ichki kechinmalarining badiiy talqini tahlil qilinadi. Tadqiqotda yozuvchi hikoyalaridagi psixologik tasvir usullari, ichki monolog, ong oqimi, badiiy detal hamda ramziy obrazlar vositasida inson ruhiyatining murakkab qatlamlarini ifodalash mahorati yoritilgan. Asarlardagi qahramonlarning ma‘naviy iztiroblari, hayotiy tanlovlari, ruhiy ziddiyatlari va shaxsiy o‘zlikni anglash jarayonlari badiiy-estetik nuqtayi nazardan baholanadi.

Kalit so‘zlar: Xurshid Do‘stmuhammad, hikoya janri, qahramon ruhiyati, ichki kechinma, psixologizm, ichki monolog, badiiy talqin, ruhiy konflikt, obraz, zamonaviy o‘zbek nasri.

Abstract. This article analyzes the artistic interpretation of the characters' psyche and inner experiences in the stories of Khurshid Dustmuhammad, one of the prominent representatives of modern Uzbek literature. The study explores the author's mastery in expressing the complex layers of the human psyche through methods of psychological portrayal, internal monologue, stream of consciousness, artistic detail, and symbolic imagery. The spiritual anguish, life choices, psychological conflicts, and processes of self-realization of the characters in his works are evaluated from an artistic and aesthetic perspective.

Keywords: Khurshid Dustmuhammad, short story genre, character psyche, inner experience, psychologism, internal monologue, artistic interpretation, psychological conflict, character, modern Uzbek prose.

Аннотация. В данной статье анализируется художественная интерпретация психологии и внутренних переживаний героев в рассказах Хуршида Дустмухаммада, одного из видных представителей современной узбекской литературы. В исследовании освещается мастерство писателя в изображении сложных пластов человеческой психологии посредством таких приёмов, как психологическое описание, внутренний монолог, поток сознания, художественная деталь и символические образы. С художественно-эстетической точки зрения оцениваются духовные терзания, жизненный выбор, внутренние конфликты и процессы самопознания героев произведений.

Ключевые слова: Хуршид Дустмухаммад, жанр рассказа, психология героя, внутренние переживания, психологизм, внутренний монолог, художественная интерпретация, внутренний конфликт, образ, современная узбекская проза.

Kirish. Badiiy adabiyot inson ruhiyati, tafakkuri va ma‘naviy olamining eng nozik qatlamlarini aks ettiruvchi estetik hodisa sifatida jamiyat ma‘naviy taraqqiyotida muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, nasriy asarlarda qahramonning ichki dunyosini tasvirlash, uning ruhiy holati va kechinmalarini badiiy vositalar orqali ochib berish adabiyotning insonshunoslik mohiyatini yanada teranlashtiradi. Zamonaviy o‘zbek nasrida inson qalbining murakkab kechinmalarini, ruhiy iztiroblarini va ichki ziddiyatlarini badiiy jihatdan yoritishga intilish kuchayib borayotgani kuzatiladi. Bu jarayonda yozuvchilar e‘tibori tashqi voqealardan ko‘ra insonning ichki olamiga, uning hissiy va psixologik holatlarini tasvirlashga qaratilmoqda. Shu jihatdan Xurshid Do‘stmuhammad ijodi zamonaviy o‘zbek adabiyotida psixologik tasvirning o‘ziga xos namunasini yaratganligi

bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Adib qahramonlarining ichki kechinmalarini tasvirlashda oddiy voqealar silsilasidan ko'ra ularning ruhiy izlanishlari, ma'naviy tanazzullari yoki kamolot bosqichlariga ko'proq e'tibor qaratadi. Natijada hikoyalarda inson qalbidagi iztirob, yolg'izlik, ikkilanish, vijdon azobi, armon, umid va ishonch kabi murakkab hissiy holatlar chuqur psixologik tahlil asosida yoritiladi. Bu esa yozuvchi asarlarining nafaqat badiiy-estetik, balki ma'naviy-ma'rifiy qiymatini ham oshiradi. Bugungi adabiyotshunoslikda badiiy matnning psixologik qatlamlarini o'rganish, qahramon xarakteri va ruhiy dunyosining ifodalanish mexanizmlarini tahlil qilish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Chunki zamonaviy nasrda insonning ichki olamini tasvirlash usullari tobora murakkablashib, yangi badiiy shakllar va ifoda vositalari bilan boyib bormoqda. Xurshid Do'stmuhammad hikoyalarida qo'llanilgan ichki monologlar, ramziy obrazlar, psixologik detallar, assotsiativ tasvirlar hamda ong oqimiga yaqin badiiy usullar qahramon ruhiyatining chuqur qatlamlarini ochishga xizmat qiladi. Shu sababli yozuvchi hikoyalarida qahramonlar ruhiyati va ichki kechinmalarining badiiy talqinini ilmiy jihatdan tadqiq etish zamonaviy o'zbek nasridagi psixologizm masalasini yanada kengroq yoritish imkonini beradi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, unda Xurshid Do'stmuhammad hikoyalarida inson ruhiyatining aks etish shakllari, psixologik tasvir vositalari va qahramon ichki dunyosini ochib beruvchi badiiy mexanizmlar tizimli ravishda tahlil qilinadi. Shu bilan birga, yozuvchi uslubining individual xususiyatlari hamda zamonaviy o'zbek hikoyachiligidagi o'zni psixologik tasvir nuqtayi nazaridan baholanadi. Tadqiqot natijalari zamonaviy nasr poetikasini o'rganishda, badiiy psixologizmning nazariy asoslarini aniqlashtirishda va yozuvchi ijodining estetik qimmatini belgilashda muhim ilmiy ahamiyatga ega. Maqolaning maqsadi Xurshid Do'stmuhammad hikoyalarida qahramonlar ruhiyati va ichki kechinmalarining badiiy talqinini tahlil qilish, psixologik tasvir vositalarining funksional xususiyatlarini aniqlash hamda yozuvchi individual uslubida inson ichki olamining ifodalanish mexanizmlarini ochib berishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun hikoyalardagi psixologik obrazlar tizimi, ichki monologlar, ruhiy konfliktlar, badiiy detal va ramzlarning qahramon xarakterini yaratishdagi o'zni tahlil qilinadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Xurshid Do'stmuhammad hikoyalarida voqelikdan ko'ra insonning ichki olami ustuvor mavqega ega bo'lib, qahramon ruhiyatidagi o'zgarishlar syujet rivojining asosiy harakatlantiruvchi omiliga aylanadi. Adib inson qalbidagi eng nozik hissiy jarayonlarni badiiy-estetik vositalar orqali tasvirlashga muvaffaq bo'lgan. Shu jihatdan uning hikoyalari zamonaviy o'zbek nasrida psixologik tasvir san'atining yuksak namunalaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Mazkur tadqiqot ana shu badiiy hodisaning mohiyatini ochib berishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Xurshid Do'stmuhammad ijodi zamonaviy o'zbek adabiyotshunosligida ko'plab olimlar va adabiy tanqidchilar tomonidan turli aspektlarda

o'rganilgan. Ayniqsa, yozuvchining nasriy asarlarida inson ruhiyati, ichki kechinmalar va psixologik tasvir vositalarining badiiy funksiyasiga doir masalalar ilmiy tadqiqotlarda muhim o'rin egallaydi. Shu bilan birga, adib ijodini tahlil qilishda faqat uning asarlarigagina emas, balki yozuvchi haqida fikr bildirgan adabiyotshunoslar, tanqidchilar va ijodkorlarning qarashlariga ham murojaat qilish mavzuning ilmiy asoslanganligini ta'minlaydi. O'zbek adabiyotshunosligida psixologizm muammolari haqida ilmiy izlanishlar olib borgan olimlardan biri Umarali Normatovdir. Olim zamonaviy o'zbek nasrining taraqqiyot tendensiyalarini tahlil qilar ekan, XX asr oxiri va XXI asr boshlaridagi nasrda inson qalbining murakkab qatlamlarini ochishga intilish kuchayganligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, zamonaviy adiblar voqelik tasviridan ko'ra inson ongidagi ruhiy jarayonlarni badiiy tadqiq etishga ko'proq e'tibor qaratganlar. Bu jihat Xurshid Do'stmuhammad hikoyalarida ham yaqqol namoyon bo'lib, qahramonning ichki dunyosi syujetning markaziy nuqtasiga aylangan[1:118].

Adabiyotshunos Qozoqboy Yo'ldoshev o'z tadqiqotlarida badiiy asarni inson ruhiyatini anglash vositasi sifatida baholaydi. Olimning ta'kidlashicha, haqiqiy badiiy asarda qahramon xarakteri tashqi harakatlar orqali emas, balki uning ichki dunyosi, hissiy kechinmalari va ruhiy qarama-qarshiliklari orqali namoyon bo'ladi. Mazkur nazariy qarashlar Xurshid Do'stmuhammad hikoyalaridagi psixologik tasvirlarni tahlil qilishda muhim metodologik asos vazifasini bajaradi. Taniqli adabiyotshunos Ibrohim Haqqul esa zamonaviy o'zbek nasrining yetakchi vakillari haqida fikr yuritar ekan, Xurshid Do'stmuhammad ijodidagi falsafiy mushohada va psixologik tahlil uyg'unligiga alohida e'tibor qaratadi. Uning fikricha, yozuvchi asarlarida inson qalbi va tafakkurining yashirin qatlamlari badiiy tafakkur vositasida ochib beriladi, natijada oddiy hayotiy hodisalar chuqur ma'naviy-ruhiy mazmun kasb etadi [2:136].

Adabiy tanqidchi Nazar Eshonqul ham Xurshid Do'stmuhammad nasriga baho berar ekan, uning qahramonlari ko'proq ichki iztiroblar, ma'naviy izlanishlar va ruhiy ziddiyatlar girdobida tasvirlanishini qayd etadi. Tadqiqotchining fikricha, yozuvchi uchun voqea emas, balki inson qalbida kechayotgan jarayon muhim hisoblanadi. Shu sababli hikoyalarda ruhiy konflikt syujetning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylanadi [3:99]. Xurshid Do'stmuhammadning o'zi ham adabiyot va ijodkor mas'uliyati haqidagi maqolalarida inson qalbini anglash badiiy ijodning bosh vazifalaridan biri ekanligini ta'kidlaydi. Yozuvchi nazarida adabiyot inson ruhiyatining eng nozik nuqtalarini kashf etishi va kitobxonni o'z qalbi bilan yuzlashtira olishi lozim [2:26]. Mazkur qarashlar uning hikoyalarida qahramon ichki dunyosining ustuvor badiiy obyekt sifatida tanlanishiga nazariy asos bo'lib xizmat qilgan.

Jahon adabiyotshunosligida psixologik tasvir nazariyasini rivojlantirgan olimlar orasida Mixail Baxtin, Lidiya Ginzburg va Boris Meylaxning ilmiy qarashlari alohida ahamiyatga ega. Baxtin badiiy matnda inson ongining ko'p qatlamli ifodalanishi va ichki dialog mexanizmlarini tahlil qilgan bo'lsa, Ginzburg psixologik nasrning asosiy

belgilaridan biri sifatida qahramonning ichki nutqi va ruhiy refleksiya-sini ko'rsatadi [4:52]. Ushbu nazariy qarashlar Xurshid Do'stmuhammad hikoyalaridagi ichki monologlar hamda ruhiy tahlil vositalarini ilmiy jihatdan baholash imkonini beradi. Shunday qilib, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Xurshid Do'stmuhammad ijodi haqida qator ilmiy va adabiy-tanqidiy fikrlar bildirilgan bo'lsa-da, uning hikoyalarida qahramonlar ruhiyati va ichki kechinmalarining badiiy talqini masalasi IMRAD formatidagi maxsus tadqiqot obyekti sifatida yetarli darajada kompleks o'rganilmagan. Mazkur maqola aynan shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir.

Mazkur tadqiqotni amalga oshirishda qiyosiy-tahliliy, tavsifiy, germenevtik hamda badiiy matnni kompleks tahlil qilish metodlaridan foydalanildi. Qiyosiy-tahliliy metod yordamida Xurshid Do'stmuhammad hikoyalaridagi psixologik tasvir vositalari boshqa zamonaviy nasr namunalaridagi usullar bilan qiyoslandi. Tavsifiy metod orqali qahramon ruhiyati va ichki kechinmalarining ifodalanish shakllari tizimlashtirildi. Germenevtik yondashuv asosida matnning yashirin ma'nolari, ramziy qatlamlari va psixologik mazmuni sharhlandi. Kompleks badiiy tahlil usuli esa obrazlar tizimi, ichki monolog, badiiy detal, ramz va ruhiy konfliktlarning estetik funksiyasini aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot jarayonida zamonaviy adabiyotshunoslikning psixologizm nazariyasiga oid ilmiy qarashlari metodologik asos sifatida qo'llanildi.

Muhokama va natijalar. Xurshid Do'stmuhammad hikoyalarini tahlil qilish jarayonida qahramon ruhiyatini ochib berish yozuvchi badiiy tafakkurining markaziy yo'nalishlaridan biri ekanligi aniqlandi. Adib asarlarida voqealar rivojidan ko'ra inson qalbida sodir bo'layotgan ruhiy jarayonlar muhimroq ahamiyat kasb etadi. Shu bois hikoyalardagi syujet ko'pincha qahramonning ichki dunyosida yuz berayotgan hissiy va ma'naviy o'zgarishlarni yoritishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari yozuvchi hikoyalarida psixologizmning turli ko'rinishlari – ichki monolog, ruhiy tahlil, ramziy tasvir, badiiy detal va falsafiy mushohada vositasida namoyon bo'lishini ko'rsatdi. Tahlil qilingan hikoyalarda qahramonlarning ruhiy kechinmalari ko'pincha tashqi voqelik bilan ichki olam o'rtasidagi ziddiyat asosida shakllanadi. Yozuvchi insonning ijtimoiy muhitdagi holatini emas, balki uning o'z qalbi bilan olib borayotgan kurashini tasvirlashga intiladi. Natijada qahramon xarakteri voqealar ketma-ketligi orqali emas, balki ruhiy iztiroblar, xotiralar, kechinmalar va ichki dialoglar orqali ochiladi. Bu esa asarlarda psixologik chuqurlikni ta'minlovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, Xurshid Do'stmuhammad hikoyalarida ichki monolog qahramon ruhiyatini ifodalovchi eng muhim badiiy vositalardan hisoblanadi. Ichki monologlar orqali qahramonning yashirin his-tuyg'ulari, qo'rquvlari, armonlari va ma'naviy izlanishlari ochib beriladi. Bunday tasvir usuli kitobxonni qahramon ruhiy olamiga yaqinlashtirib, uning hissiy holatini chuqurroq his qilish imkonini yaratadi. Ayniqsa, qahramonning o'z-o'zi bilan muloqoti jarayonida inson tabiatining murakkab va ziddiyatli jihatlari yorqin

namoyon bo'лади. Yozuvchi ijodida badiiy detal ham psixologik tasvirning samarali vositasi sifatida xizmat qiladi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, hikoyalarda tabiat manzaralari, predmetlar tavsifi, ranglar va ayrim detallar qahramon ruhiy holatining ramziy ifodasi sifatida qo'llanadi. Masalan, sokin va huvillagan makon tasviri yolg'izlik hissini kuchaytirsa, qorong'ilik yoki jimjitlik motivlari qahramon qalbidagi ikkilanish va ruhiy iztirobni ifodalashga xizmat qiladi. Natijada tashqi muhit va ichki kechinmalar o'rtasida uzviy badiiy bog'liqlik yuzaga keladi. Tadqiqot natijalari yozuvchi hikoyalarida ruhiy konfliktlarning muhim estetik vazifani bajarishini ham ko'rsatdi. Qahramonlar ko'pincha vijdon va manfaat, haqiqat va yolg'on, xotira va unutish, umid va umidsizlik kabi qarama-qarshi tushunchalar o'rtasida ruhiy kurash olib boradilar. Mazkur konfliktlar qahramon xarakterining rivojlanishiga sabab bo'lib, uning ma'naviy qiyofasini shakllantiradi. Shuningdek, bunday qarama-qarshiliklar asarning falsafiy mazmunini chuqurlashtirib, inson hayoti va taqdiri haqidagi mushohadalarni yuzaga chiqaradi. Xurshid Do'stmuhammad hikoyalarida qahramon ruhiyatining badiiy talqini individual inson taqdirini tasvirlash bilan cheklanib qolmaydi. Yozuvchi ayrim obrazlar orqali zamonaviy jamiyatdagi ma'naviy muammolarni, inson va muhit munosabatlarini, shaxsning o'zligini anglash jarayonini ham yoritadi. Shu jihatdan qahramon ichki kechinmalari ijtimoiy-falsafiy mazmun kasb etib, umumlashgan badiiy g'oyani shakllantirishga xizmat qiladi. Bu holat yozuvchi ijodida psixologizmning nafaqat estetik, balki konseptual vazifani ham bajarayotganini ko'rsatadi.

Xulosa. Xurshid Do'stmuhammad zamonaviy o'zbek hikoyachiligida inson ruhiyatining murakkab qatlamlarini chuqur badiiy tahlil qila olgan iste'dodli adiblardan biridir. Uning hikoyalarida tashqi voqealar tasviridan ko'ra qahramonlarning ichki dunyosi, ruhiy kechinmalari, hissiy iztiroblari va ma'naviy izlanishlari markaziy o'rin egallaydi. Shu sababli yozuvchi asarlarida psixologizm nafaqat badiiy tasvir usuli, balki asarning g'oyaviy-estetik mazmunini shakllantiruvchi asosiy omil sifatida namoyon bo'лади. Tadqiqot davomida Xurshid Do'stmuhammad hikoyalarida qahramon ruhiyatini ochib berishda ichki monolog, psixologik detal, ramziy obrazlar, xotira tasvirlari va falsafiy mushohada kabi badiiy vositalardan samarali foydalanilgani aniqlandi. Mazkur vositalar orqali qahramonlarning ichki kechinmalari tabiiy va ishonarli ifodalanib, inson qalbining eng nozik jihatlari yoritilgan. Yozuvchi ruhiy holatlarni tasvirlashda ortiqcha bayonchilikdan qochib, obrazlarning ichki dunyosini badiiy tafakkur va ramziy ma'nolar orqali ochishga intiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, yozuvchi hikoyalaridagi qahramonlar ko'pincha vijdon, e'tiqod, yolg'izlik, xotira, umid va hayot mazmuni bilan bog'liq murakkab ruhiy jarayonlarni boshdan kechiradilar. Ushbu ruhiy ziddiyatlar qahramon xarakterining shakllanishida muhim rol o'ynaydi hamda asarlarning falsafiy mazmunini chuqurlashtiradi. Natijada qahramonning ichki olami badiiy voqelikning asosiy markaziga aylanadi. Maqolada o'rganilgan ilmiy manbalar va adabiy-tanqidiy qarashlar Xurshid

Do'stmuhammad ijodida psixologik tasvirning yetakchi o'rin tutishini tasdiqladi. Adib inson qalbining murakkab holatlarini tasvirlash orqali zamonaviy o'zbek nasrida psixologik realizmning yangi qirralarini namoyon etgan. Uning hikoyalarida inson va jamiyat, shaxs va vijdon, xotira va haqiqat o'rtasidagi munosabatlar chuqur badiiy umumlashtirish darajasiga ko'tarilgan.

Shunday qilib, tadqiqot natijalari Xurshid Do'stmuhammad hikoyalarida qahramonlar ruhiyati va ichki kechinmalarining badiiy talqini yozuvchi ijodining muhim estetik xususiyatlaridan biri ekanligini ko'rsatdi. Psixologik tasvirning rang-barang usullari, inson qalbiga teran nazar va ruhiy jarayonlarni badiiy jihatdan mukammal ifodalash mahorati adib hikoyalarining badiiy qimmatini belgilovchi asosiy omillar hisoblanadi. Mazkur tadqiqot natijalari zamonaviy o'zbek hikoyachiligida psixologizm masalasini yanada chuqurroq o'rganish hamda Xurshid Do'stmuhammad ijodining adabiy-estetik ahamiyatini baholash uchun muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyot ro'yxati:

1. Do'stmuhammad X. Nigoh. – Toshkent: Ma'naviyat, 2001. – 224 b.
2. Do'stmuhammad X. Jimjitlik. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006. – 192 b.
3. Do'stmuhammad X. Adabiyot – ko'ngilning uyg'oq holati. – Toshkent: Ma'naviyat, 2011. – 160 b.
4. Normatov U. Ijod sehri. – Toshkent: Sharq, 2007. – 320 b.
5. Yo'ldoshev Q. Badiiy tahlil asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2004. – 304 b.
6. Haqqul I. E'tiqod va ijod. – Toshkent: Ma'naviyat, 2007. – 288 b.
7. Eshonqul N. Mendan "men" gacha. – Toshkent: Akademnashr, 2014. – 272 b.

Ajiniyaz atindagi
NOKIS MAMLEKETLIK
PEDAGOGIKALIQ INSTITUTI
N M P I
1934